

SOSYAL HAREKETLER VE TÜRKİYE

Beyhan Sunal

Sosyoloji, sosyal hareketleri iki farklı kategoride inceliyor; klasik sosyal hareketler ve yeni sosyal hareketler. Bu formülasyonlar, endüstri toplumu ve post-endüstriyel toplum tartışmalarıyla paralellik içeriyor. Sanayi toplumu ve sınıf savaşımı bağlamında açıklanan sol-sosyalist hareketler ve milliyetçilik hareketleri, klasik sosyal hareket olarak değerlendiriliyor. Post-endüstriyel topluma denk gelen, dağıtım ve hizmet sektörlerinin üretim sektörünün önüne geçtiği, sınıfların sınırlarının tartışıldığı bir dönemde ağırlık kazanan ve daha çok kimlik hareketleri olarak değerlendirilen feminizm, çevre/ekoloji vb. ise yeni sosyal hareketler olarak değerlendiriliyor.

Johnston, Larana ve Gusfield gibi sosyologlar, klasik sosyal hareketlerle sosyoloji ilişkisinin dönemin paradigmalarından bağımsız olmadığını belirtiyorlar: *"Bu yüzyılın büyük bölümünde, sosyal hareketler hakkındaki sosyolojik araştırmalar, önce ideoloji teorilerinin daha sonra organizasyon ve rasyonalite teorilerinin hakimiyetinde kalmıştır. Amerika'da ve özellikle Batı Avrupa'da sosyologlar hareketlerin savunduğu fikir sistemine odaklanmışlardır. Bunlar sıklıkla sosyalizm, kapitalizm, tutuculuk, komünizm, faşizm gibi genel terimlerle tanımlanmıştır. Araştırmacının sorunu genellikle hareketin ekonomik ya da sınıfsal temelini yahut sosyal yapıdaki bir grubu karakterize eden toplumsal statü gibi farklı çıkarlar ve duygular bütününe anlamaktı. Bundan sonra hareket, ideolojinin açıkça belirttiği ve hareketliliğe temel sağlayan bir adaletsizlik hissini doğurduğu bir tepki olarak açıklanabilirdi. (...) Dikkatleri toplumsal yapıda özgül yerler işgal eden gruplara yönelmişti. Emek ve sermaye üzerine yapılan 19. yüzyıl vurgusu bu genel paradigmanın içine tam oturmaktadır. İşçi hareketleri ve yeni siyasal partilerin yükselişi uzun süre sosyal hareketlerin ve mobilizasyonun ideal tipik imajı olmuştur"* (1)

Araştırmacılar, klasik sosyal hareketleri inceledikçe emek ve sermaye hareketlerini temel paradigmalar olarak ele alıyorlardı. Bu alandaki tanımlanabilirlik, emek ve sermayenin keskin çizgilerle birbirinden ayrılıyor oluşu ve her iki alanın da hareketliliğinin açıklıkla izlenebiliyor oluşu araştırmacıların olduğu kadar siyasetçilerin de işini kolaylaştırıyordu. Ancak, klasik sosyal hareketlerin siyasete ve sosyolojiye damgasını vurduğu 19. ve 20. yüzyıl boyunca gelişen başka hareketler de vardı. Klasik sosyal hareketlerin çelişkileri emek-sermaye ilişkisine indirgediğini savunan, yanı sıra bu hareketlerin ertelemeci/ötelemeci bir tutum izleyerek, **"şimdiyi/bugünü/burada olanı"** göz ardı ettiğini ileri süren kimlik hareketleri, yani yeni sosyal hareketler de, belirleyici ve güçlü/ana akım olmasalar da siyasi alanda kendilerini gösteriyorlardı.

Fuentes ve Frank, *"Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez"* başlıklı makalelerinde yeni toplumsal hareketlerin aslında eski olduğunu ancak bazı yeni özellikler taşıdığını ileri sürüyorlar. *"Klasik işçi sınıfı ve sendika hareketlerinin tarihi ironik biçimde çoğunlukla yalnızca geçen yüzyıldan itibaren başlatılabilir; bu hareketler sanayi kapitalizminin gelişimine bağlı olarak gittikçe geçici bir olgu görünümüne bürünmektedirler. Diğer taraftan köylü hareketleri ve yerel hareketler, etnik/milliyetçi, dinsel hareketler, hatta feminist/kadın hareketleri yüzyıllar boyunca, dünyanın pek çok yerinde de binyıllar boyunca varoldular. Avrupa tarihi boyunca sayısız toplumsal hareket kaydedilmesine karşın, bu hareketlerden pek çoğu şimdi yaygın biçimde "yeni" diye adlandırılıyor. (...) Yalnızca ekolojik/yeşil hareket(ler) ve barış hareket(ler)inin "yeni" olarak adlandırılması görece meşrudur; bu hareketler dünya çapındaki gelişmeyle daha çok son zamanlarda ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlara karşılık gelmektedir."* (2)

Öyle görünüyor ki, eski ve yeni sosyal hareketler, aynı zamanda siyaset arenasında birlikte varolabilen ancak güçler dengesinde ters kutuplarda yer alan iki ayrı tanıma karşılık geliyor. Birinin yaşam alanının daraldığı dönemlerde diğeri güçleniyor. Birine tepkiler diğeri güçlendiriyor, birinin zayıflaması, diğeri güç kazanması anlamına geliyor. Sanki yeni sosyal hareketlerle klasik sosyal hareketler arasında, düşünsel açıdan değerlendirildiğinde tam bir makas ilişkisi var. Ancak, daha ilerde bu ilişkinin, bileşik kaplar ilişkisi gibi de değerlendirilebileceğini göreceğiz. Bu da siyasi aktörlerin hareketini açıklamak için kullanabileceğimiz bir metafor olacak.

Dünyada, 70'li yılların başında, özellikle 68 hareketinin yarattığı dalganın ardından yeni sosyal hareketler yeniden adlarından söz ettirmeye başladılar. Öyle ki, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki gelişmeler klasik sosyal hareketlerin erte-leme/öteleme tutumunu tartışmaya daha çok açarken, yeni sosyal hareketler tam da bu noktada "*şimdi/burada*" sloganıyla ortaya çıktılar. Claus Offe, Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması başlıklı makalesinde (3), Liberal refah devletinin kapsamlı büyüme ve güvenlik (*yaşam standardı güvenliği, askeri güvenlik ve toplumsal ve bireysel tüm sapkınlıkları kontrol etme anlamında güvenlik*) olarak tanımladığı "*eski politik paradigma*"nın 2. Dünya Savaşı sonrasında 70'li yıllara kadar hakim olduğunu söylüyor. Baskın kolektif aktörlerin kurumsallaşmış baskı grupları ve siyasal partiler olduğu bu dönemde, toplumsal ve siyasal çatışmaların tek çözüm mekanizmasının kolektif pazarlıklar, parti rekabeti ve temsili hükümet olduğuna değinen Offe, bunun sonucunda, siyasal katılımı değersizleştiren bir sivil kültürün ortaya çıktığına dikkat çekiyor.

Yeni sosyal hareketler, siyasi katılımın daraldığı böyle bir dönemde, 70'li yılların başında Tanıl Bora'ya göre, iki önemli sonuç ürettiler: "1) 1970'lerin kapitalist sisteminde, emek-sermaye çelişkisi veya üretim alanı dışında, yeniden üretim alanında konumlanan çelişkilerin bilince çıkarılması, siyasallaştırılması. 2) bu çelişkilerin siyasallaştırılması sürecinde, geniş kitleleri etkinleştiren, seferber eden, doğrudan demokrasiye (veya taban demokrasisine) zemin hazırlayan alternatif bir siyaset tarzının ipuçlarının

yakalanması..." (4) Tanıl Bora, birinci misyonun siyasetin alanını alabildiğine genişlettiğine, ikinci misyonun ise sosyalist hareket açısından uyarıcı bir işlev taşıdığına dikkat çekiyor.

Claus Offe de yeni sosyal hareketler konusundaki "yeni paradigma"yı benzer bir yaklaşımla tarif ediyor: "*Yeni hareketler; liberal siyaset teorisinin sosyal hareketleri iki uçlu algılayışı çerçevesine kolayca oturtulamayacak konuları politize etmektedirler. (...) yeni hareketler kendilerini bir üçüncü ara kategoriye oturtmaktadır. Politize ettikleri konular ne özel (ötekilerle meşru ilgisi olmaması anlamında) ne de "kamusal"dır (resmi siyasal kurumların ve aktörlerin meşru objesi olarak tanınma anlamında. (...) Yeni hareketlerin hareket alanı liberal demokrasi ve refah devletinin pratikleri ve doktrinlerinde öngörülmeven "kurumsal olmayan" siyaset alanıdır.*" (5) Alain Touraine'e göre de "*çağdaş sosyal hareketler yenidir, çünkü mücadelesi post endüstriyel toplum tarafından açılan alanda gerçekleşmektedir. Bu alan artık devlet değil sivil toplumdur.*" (6)

90'lı Yıllarda Türkiye'de Yeni sosyal Hareketler

Dünya klasik ve yeni sosyal hareketleri tartışıp yeni sosyal hareketlerin etkin oluşunun miladını 70'li yılların başına taşırken, Türkiye'de farklı gelişmeler yaşanıyordu. 70'li yıllar Türkiye için klasik sosyal hareketlerin kitleleştiği, dolayısıyla, kimlik hareketlerinin ve yeni sosyal hareketlerin ideolojik ve politik olarak uzun zaman ikinci planda kalacağı bir milattı ancak. Bu hareketler, ancak 12 Eylül 1980 darbesi ile Türkiye'de adlarından söz ettirebileceklerdi. Burada makas metaforuna dönmek sanırız yanlış olmaz; hatta klasik sosyal hareketlerin hakkını vermek anlamına gelebilir. Zira bu yıllar klasik sosyal hareketlerin ideolojik olmasa da fiziki olarak siyaset sahnesinden silinmeye çalışıldığı yıllardı. Örgütlü muhalif güçlerin gözaltı, işkence, cezaevi, mahkeme sarmalında yaşadığı acı deneyimler daha çok bir yaşama/varolma mücadelesiydi.

Öte yandan, 80'li yılların ortalarında Sovyetler Birliği'nde başlayan tartışmalar bir başka perspektifin habercisi oldu. Dünyada silahsızlanma görüşmeleri sürerken, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un

önderliğinde başlayan perestroyka (*yeniden yapılanma*) ve glasnost (*açıklık*) tartışmaları klasik sol sosyalist hareketler için yeni iç tartışmaların başlangıcı (*belki de varolan iç tartışmaların ortaya çıkması için bir vesile*) oldu.

“Demir perde”, bu iki sözcükle, yeniden yapılanma ve açıklık politikası ile ortadan kalktı.

Perestroyka, solun hiyerarşisini (sıradüzenini) tartışmaya açan bir kavramdı. Burada klasik sosyal hareketler açısından “hiyerarşi” sözcüğünün tanımını yapmakta fayda var. Klasik sosyal hareketler, dikey hiyerarşik bir örgütlenme yapısına sahipti. Bu hareketlere katılım, kişinin isteği kadar örgütün koşullarının yerine getirilmesine de bağlıydı. Belirli teorik öncülleri kabul etmeden ve çeşitli aşamalardan geçmeden tam üyelik sağlanamıyordu. Örgüte katılım üyelik koşullarının yanı sıra bir süreklilik de içeriyordu. Öte yandan örgüt içinde, eskiden yeniye, aşağıdan yukarıya bir konumlar hiyerarşisi de söz konusuydu. Bu durum teorik olarak “*demokratik merkezîyetçilik*” olarak tarif ediliyordu. Ancak hiyerarşi, klasik sosyal hareketlerin yalnızca örgütlülük yapısını tarif eden bir özellik değildi. Daha içsel, daha ideolojik bir tarifi hiyerarşi. Örgütler/ideolojiler arası da bir hiyerarşi söz konusuydu. Bunun için kullanılan kavram ise “**öncülük**”. Rıdvan Akar, Birgün Gazetesine yazdığı, 15 mart 2005 tarihli “**Oportünist, karşı devrimci, revizyonist, neo liberal seni!**” başlıklı makalesinde, bu hiyerarşinin örgütsel psikolojik etkilerini tarif ediyor. Türkiye’de 12 Eylül öncesinde sayıları 36 olarak bilinen muhtemelen daha fazlası- siyasi görüşlerin hepsinin kendilerini Marksist-Leninist olarak tarif ettiğine değinen Akar, burada en önemli vurgunun “*bilginin ve ideolojinin tekeline*” sadece kendilerinin layık olduğunu görme yaklaşımı olduğunu söylüyor: “*Bir tane Marksizm-Leninizm vardı, tek gerçek oydu, diğerleri 'sahte'ydi. Ya da yazının başlığındaki suçlamalardan biriyle maluldü. Ama o siyasi grubun görüşleri en hakiki Marksist-Leninist'ti.*”

Bu o dönem için şu anlama geliyordu: Devrimi sadece bir tek siyasi grup yapacak, ipi bir tek o göğüsleyecekti. Diğerleri, devrime giden yolda, ideolojik/politik *perspektiflerindeki* “*eksik ve*

yanlışlar” nedeniyle birer birer geri çekileceklerdi. Onların işlevi devrime giden yolda öncü grubun yelkenlerini şişirmek olacaktı. (*Burada devrime giden yolda “işçi sınıfının öncülüğüne” ilişkin bir başka “öncülük” tartışmasının da yaşandığını anımsatıp, konuyu dağıtmamak için bu kadarlık bir değinme ile geçelim.*)

Perestroyka işte bu tekelci/öncü hiyerarşik yaklaşımı tartışmaya açtı. Öte yandan, glasnost/açıklık politikası örgüt içi hiyerarşiyi gündeme getirdi; moda deyimle “*masaya yatırdı*”. Klasik sosyal hareketlerin iç demokrasisi, demokratik merkezîyetçilik kavramı bu dönemin en önemli tartışma konusuydu.

Bu tür tartışmalar, klasik sosyal hareketlerin (*sol sosyal hareketlerin*) özellikle 12 Eylül’ün ağırlığından kurtulup yeni bir atılım yapmak için gereksindikleri enerjiyi ve morali sağladı. Ancak; Berlin Duvarının yıkılışı ve Sovyetler Birliği’nin dağılına kadar...

Yeni sosyal hareketler, Türkiye’nin siyasi arenasına işte bu dönemde girdi. Tüketim toplumu kalıplarının yerleşmeye başladığı, buzdolabı gibi “*dayanıklı tüketim mallarının*” garantilerinin bile bir-iki yıla indiği, para kazanma/kariyer yapma gibi değerlerin önem kazandığı öte yandan Sovyetlerdeki gelişmelerin de etkisiyle kendini bir davaya adama gibi değerlerin dinazorluk olarak adlandırıldığı, hiçbir şeyin “*ömür boyu*” olamadığı/kalamadığı, kullanıp atmanın makbul değer haline geldiği bir dönemde, yeni sosyal hareketler, siyasi alanda daha fazla itibar görmeye başladı. Tanıl Bora da 1990 yılının Mayıs ayında Birikim Dergisi’nin 13. sayısına yazdığı yazısında, bu durumu değerlendiriyor: “*1990'lara girerken ise durumum farklı olduğunu teslim etmek gerekir. Hem özellikle feminist hareketin performansıya, hem de sosyalist hareketteki iç tartışma ve gelişmelerin etkisiyle; bugün genelde “yeni toplumsal hareketler”, özel olarak da feminist ve yeşil sorunsal, sosyalist hareketin büyük çoğunluğu içinde kaale alınıyor*”

İşte burada, yeni ve klasik sosyal hareketlerin aktörleri açısından bir değerlendirme yapıp,

bileşik kaplar metaforuna geri dönmenin tam zamanı. Bir yere yapılan basınç, bileşik kaplarda, diğer yerlerdeki sıvının yükselmesine neden olur. Yeni sosyal hareketlerle klasik sosyal hareketler arasındaki ilişki de 90'lı yıllar sonrasında böyle bir ivme kazandı. Klasik sosyal hareketler üzerindeki baskı, siyasette odak kaymasına neden olduğu kadar, aktörler açısından da bir kayma yarattı. Gözünü siyasi ortama açan, kimliği, kişiliği 70'li yılların siyasi atmosferinde biçimlenen siyasi aktörler, yeni sosyal hareketler içinde kendilerine varlık aramaya başladılar. Burada bir parantez açıp bu kaymayı iki nedenle açıklayabiliriz; öncelikle varolan siyasi yapılara yönelik eleştiriler ve tepkileri değerlendirip, yeni arayışlara kapı açmak ve ikinci olarak da siyaset yapma hakkını kaybetmemek adına yeni oluşumlar içinde yer almak. Birinci perspektiften baktığımızda daha samimi bulabileceğimiz bu arayışlar, yeni sosyal hareketler içinde de farklı sonuçlar doğurdu. Klasik sosyal hareketlerin adama/ömür boyu sadık kalma refleksleriyle hareket eden aktörleri, yeni sosyal hareketler içinde yeni soruların sorulmasına neden oldu: **Peki sonra ne olacak?** *Kendinizi bu kimlikle tanımlarken öte yandan düşlediğiniz dünyayı nasıl tanımlıyorsunuz? Bu tanımladığımız dünya/ya da hep sizin gibilerden oluşacak bir dünya nasıl kurulacak?*

Tanıl Bora, Birikim dergisinin 13.sayısına yazdığı makalede yeni sosyal hareketlerin bu sorulara yanıt ararken giderek kurumsallaştıklarını ve 80'lerin başında albenilerini yitirdiklerini savunuyor. Yani yeni sosyal hareketler bir yandan klasik sosyal hareketler gibi düşledikleri dünyanın tanımını yapmaya zorlanırken, bir yandan da eleştirdikleri bir handikapı kendileri yaşayıp, kurumsallaşarak albenilerini yitiriyorlar. Bir yandan kitlesel eylemlere imza atarken, bir yandan da bu kitleselliği sürekli kılacak çözümler aramaya başlıyor ve o noktada da köktenci özelliklerini yitiriyorlar.

Sonuç

Türkiye'de yeni sosyal hareketlerin yükselişi, 90'lı yıllarla birlikte başladı. Klasik sosyal hareketlerin ideolojik ve politik açmazları, yeni

sosyal hareketlerin daha çok taraftar bulmasına neden olurken, klasik sosyal hareketlerde aradığını bulamayan siyasi aktörlerin de katılımıyla, bu alanda yükselen bir ivme yaşandı. Özellikle küreselleşme karşıtı hareketlerin Dünya ölçeğinde yaygınlaşması, internet ortamlarının bu hareketlerin işbirliği ve yaygınlığını artırması da Türkiye'deki gelişmelere olumlu katkılarda bulundu.

Öte yandan bütün bu veriler sosyal hareketleri eski/yeni, klasik/çağdaş gibi adlandırmalarla farklı kategorilerde değerlendirmenin ne kadar doğru olacağı sorusunu da gündeme getirdi. Aktörlerin, politikaların ve örgütlenme biçimlerinin bu derece iç içe geçtiği bir durumda, böylesi net ayrımlar, yeni sosyal hareketlerin kimlik politikaları içinde daralmasını, yatay ve özgürlükçü bir yapılarının olmasına rağmen bölünmelerini ve her şeye rağmen kitleselleşme arayışlarını açıklayamadı. Klasik sosyal hareketlerin aktörlerinin eski yapılara tepkileri yeni sosyal hareketler içinde samimi arayışlar yaratmakta, yeni sosyal hareketlerin yaşadığı bazı sorunların aşılmasında farklı ufuklar açmaktadır. Ancak kendisine politik bir mücadele alanı yaratan ve eskiyi tüm yönleriyle tartışmayan klasik sosyal hareket eylemcilerinin yeni sosyal hareketler içindeki varoluşları, giderek bir hiyerarşi, hizipleşme ve daralmaya neden olmaktadır.

Yeni sosyal hareketlerin, kimlik mücadelesi kalıplarını aşarak büyük toplumsal dönüşümü gerçekleştirmek konusundaki gelecek perspektifleri, klasik sosyal hareketlerle yeni sosyal hareketler arasındaki sürekliliğe neden olan insani ve sosyolojik, ideolojik unsurların etkisinde tartışılmaya devam edilmektedir.

Kaynakça

1. age. Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler, Hank Johnston, Enrique Larana, Joseph R.Gusfield, s.31
2. Márta Fuentes ve Andre Gunder Frank, Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez, Birikim Dergisi 16.sayı Ağustos 1990 s.29
3. Kenan Çayır, Yeni Sosyal Hareketler, Claus Offe, s. 53
4. Birikim Dergisi, 13.sayı, Mayıs 1990
5. Claus Offe, Yeni Sosyal Hareketler, s.61
6. age. Alain Touraine, Toplumsaldan Toplumsal Harekete, S.16